

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ М.П.ДРАГОМАНОВА

КУРЕННА ТЕТЯНА ВІКТОРІВНА

УДК 159.922.6 : 378.011.3-051

**ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЦІННІСНО-СМИСЛОВОЇ СФЕРИ
МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ**

19.00.07 – педагогічна та вікова психологія

Автореферат

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата психологічних наук

Київ – 2013

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано на кафедрі психології Інституту філософської освіти та науки Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник: кандидат психологічних наук, професор
Лисянська Таїсія Миколаївна,
Національний педагогічний університет
імені М.П.Драгоманова,
Інститут філософської освіти та науки,
професор кафедри психології.

Офіційні опоненти: доктор психологічних наук, професор
Семиченко Валентина Анатоліївна,
Університет сучасних знань
Товариства «Знання» України,
професор кафедри психології та педагогіки;

доктор психологічних наук, доцент
Мілютіна Катерина Леонідівна,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка,
доцент кафедри психології розвитку.

Захист відбудеться 15 січня 2014 року о 14.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.053.10 у Національному педагогічному університеті імені М.П.Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розісланий 13 грудня 2013 року.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Л.В.Долинська

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Успішна модернізація системи освіти України, її інтеграція у світовий освітній простір, збереження та розвиток кращих традицій надбав неможливі без актуалізації та вирішення гальмівних проблем її кадрового забезпечення. У зв'язку з цим особливої уваги потребує питання відповідної професійної підготовки вчителів, адже сьогодення вимагає від них не лише високого професіоналізму, ініціативної поведінки, нестереотипного мислення, готовності до навчання та змін, а й усвідомлення істинного покликання педагогічної праці. Особливого значення у процесі професіоналізації набуває етап підготовки майбутніх учителів у вищому навчальному закладі. Під час професійної освіти для молодшої людини важливо засвоїти істинні цінності та смисли майбутньої професійної діяльності і забезпечити їхнє перетворення у внутрішні, особистісні надбання.

Аналіз наукових джерел свідчить про відсутність єдиного підходу до проблеми вивчення ціннісно-сміслової сфери особистості майбутнього вчителя, проте різні погляди взаємодоповнюють один одного і дозволяють розглядати її з різних позицій. Переважно дослідники спрямовують свої зусилля на розкриття сутнісного змісту й особливостей функціонування категорій «цінність», «ціннісні орієнтації» та їхнього співвідношення (С.Анісімов, В.Василенко, Б.Додонов, О.Дробницький, Д.Дьюї, А.Здравомислов, М.Каган, Н.Кирилова, С.Максименко, К.Роджерс, М.Рокич, С.Рубінштейн, В.Сержантов, В.Тугаринов, В.Ядов тощо).

Взаємозв'язок між цінностями і смислами розкривається в дослідженнях О.Асмолова, Б.Братуся, Л.Виготського, Д.Леонтьєва, О.Леонтьєва, А.Маслоу, В.Франкла, Р.Шакурова.

Роль ціннісно-сміслової сфери в професіоналізації особистості обґрунтовують у своїх роботах К.Абульханова-Славська, Н.Антонова, Ж.Вірна, А.Деркач, Т.Кадикова, Є.Климов, Н.Максимчук, А.Маркова, К.Мілютіна, Л.Мітіна, Г.Радчук, В.Семиченко, В.Чудновський.

В останні роки спостерігається зростання інтересу до вивчення духовних цінностей та духовності особистості (Г.Балл, І.Бех, М.Боришевський, З.Карпенко, Е.Помиткін, М.Савчин, С.Ставицька) як інтегруючого чинника ціннісної системи.

Проте недостатньо дослідженою залишається проблема цілісного підходу до вивчення ціннісно-сміслової сфери особистості, її становлення у майбутнього вчителя, виявлення чинників впливу на цей процес та умов його оптимізації, розкриття особливостей впливу професіоналізації на розвиток цінностей і смислів молоді.

Таким чином, актуальність, суспільна та наукова значущість, недостатня розробленість теоретичних та прикладних аспектів визначеної проблеми зумовили вибір теми дисертаційного дослідження «Психологічні особливості ціннісно-сміслової сфери майбутніх учителів».

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано згідно з тематичним планом науково-дослідної роботи кафедри психології Інституту філософської освіти і науки Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова за напрямом «Соціально-психологічні основи підготовки майбутнього вчителя». Тему дисертації затверджено Вченою радою НПУ імені М.П.Драгоманова (протокол № 6 від 31.01.2006 р.) та

узгоджено Міжвідомчою радою з координації наукових досліджень з педагогічних і психологічних наук в Україні (протокол № 2 від 28.02.2006 р.).

Мета дослідження: теоретично обґрунтувати та експериментально вивчити психологічні особливості ціннісно-сислової сфери майбутніх учителів; визначити шляхи психолого-педагогічного впливу, спрямованого на розвиток професійно значущих складових ціннісно-сислової сфери студентів педагогічних спеціальностей.

Відповідно до мети були поставлені такі **завдання дослідження:**

1. Визначити теоретичні підходи до вивчення психологічних особливостей ціннісно-сислової сфери майбутніх учителів, поглибити психологічний зміст цього поняття та розуміння структури даного феномену.
2. Експериментально дослідити психологічні особливості ціннісно-сислової сфери студентів і вчителів.
3. Визначити критерії, показники та рівні розвитку професійно значущих складових ціннісно-сислової сфери майбутніх педагогів.
4. Створити модель розвитку ціннісно-сислової сфери майбутнього вчителя та на її основі обґрунтувати, розробити й апробувати психолого-педагогічну програму оптимізації розвитку ціннісно-сислової сфери студентів педагогічних спеціальностей.

В основу дисертаційного дослідження було покладено **припущення** про те, що ціннісно-сислова сфера майбутнього вчителя являє собою складну ієрархічну систему, яка змінюється впродовж його професійної підготовки, проте сформованість професійно значущих складових цінностей та смислів студентів залишається недостатньою; в умовах цілеспрямованого впливу шляхом поєднання традиційного й активного соціально-психологічного навчання, стимулювання самопізнання та саморозвитку особистості можлива оптимізація розвитку ціннісно-сислової сфери майбутніх педагогів.

Об'єкт дослідження: ціннісно-сислова сфера особистості.

Предмет дослідження: психологічні особливості ціннісно-сислової сфери майбутнього вчителя.

Методи дослідження. У процесі дослідження згідно з поставленою метою та для розв'язання завдань використовувався комплекс теоретичних, емпіричних методів та методів математичної статистики. Серед загальнонаукових теоретичних методів було застосовано: теоретико-методологічний аналіз, синтез, класифікацію, систематизацію, порівняння і узагальнення даних теоретичних і експериментальних досліджень. На етапі емпіричного дослідження використовувалися: спостереження, бесіда, анкетування, тестування, констатувальний і формувальний експерименти.

На різних етапах дослідження для досягнення поставлених цілей використовувався комплекс стандартизованих опитувальників та психодіагностичних методик: методика Ш.Шварца для вивчення цінностей особистості, методики дослідження духовного розвитку особистості (вивчення духовних цінностей особистості, виявлення пріоритетних характеристик у визначенні духовно багаті людини, вивчення національної самосвідомості), тест смисложиттєвих орієнтацій (СЖО) Д.Леонтьєва (модифікація А.Серого

та О.Юпітова), методика граничних смислів Д.Леонтєва, тест самоактуалізації особистості (САМОАЛ), розроблений Н.Каліною за участі А.Лазукіна.

Отримані експериментальним шляхом результати опрацьовувалися за допомогою методів математичної обробки даних: описової статистики, кореляційного, кластерного, порівняльного аналізу. Статистичні розрахунки виконані з використанням пакету прикладних комп'ютерних програм Statistica v.7.0 та Microsoft Office Excel 2007.

Експериментальна база дослідження: Дослідно-експериментальна робота проводилася на базі Житомирського державного університету імені Івана Франка та Житомирського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти. У констатувальному експерименті взяли участь 228 студентів та 65 вчителів, у формуальному – 114 майбутніх педагогів.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що:

– *вперше* систематизовано основні наукові підходи до вивчення ціннісно-сислової сфери майбутніх педагогів; розроблено структурну модель ціннісно-сислової сфери майбутнього вчителя, складовими якої виступають цінності, духовність, смисли особистості; обґрунтовано зміст поняття «ціннісно-сислова сфера майбутнього вчителя» як складної, багатовимірної, динамічної, ієрархічно побудованої системи, вершиною якої є духовні цінності і смисл життя; визначено та здійснено порівняльний аналіз психологічних особливостей ціннісно-сислової сфери студентів педагогічних спеціальностей і вчителів; обґрунтовано критерії, показники та визначено рівні розвитку професійно значущих складових ціннісно-сислової сфери майбутнього вчителя; створено модель розвитку ціннісно-сислової сфери майбутнього вчителя; розроблено, апробовано та перевірено ефективність програми оптимізації розвитку ціннісно-сислової сфери майбутніх педагогів, спрямованої на розширення її професійно значущих складових на засадах поєднання методів традиційного і активного соціально-психологічного навчання, стимулювання самопізнання та саморозвитку особистості студентів;

– *поглиблено* та *уточнено* зміст понять «цінності», «смисли», «самоактуалізація», «духовність» у зв'язку з професіоналізацією майбутнього вчителя, психологічні уявлення щодо місця і ролі розвитку ціннісно-сислової сфери в професійній підготовці педагога, знання щодо особливостей вікової динаміки цінностей та смислів студентів, розуміння періоду навчання у вищій школі як сприятливого для розвитку професійно значущих складових ціннісно-сислової сфери особистості;

– набули *подальшого розвитку* знання про формування та розвиток особистості в юнацькому віці, погляди на проблему розвитку цінностей і смислів особистості в умовах професійної підготовки.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що підібраний та апробований автором комплекс психодіагностичних методик може застосовуватися психологами для вивчення ціннісно-сислової сфери особистості. Отримані в процесі дослідження дані щодо психологічних особливостей ціннісно-сислової сфери майбутніх і працюючих учителів, розроблена модель розвитку системи цінностей та смислів майбутнього педагога можуть бути використані під час викладання психологічних дисциплін, зокрема «Загальної психології», «Вікової

психології», «Педагогічної психології», «Соціальної психології», а також розробки і впровадження в навчальний процес вищої школи та закладів післядипломної педагогічної освіти спецкурсів, спецсеминарів, тренінгів, спрямованих на розвиток ціннісно-сислової сфери особистості. Авторська програма оптимізації розвитку ціннісно-сислової сфери особистості може застосовуватися вчителями, кураторами академічних груп, психологами під час виховної, профілактичної та психокорекційної роботи з учнями і студентами, а також використовуватися майбутніми і працюючими педагогами з метою самопізнання й самовдосконалення.

Апробація та впровадження результатів дослідження. Основні положення і результати наукового дослідження доповідалися та отримали схвалення на восьми Міжнародних і п'яти Всеукраїнських науково-практичних конференціях, щорічних звітних науково-практичних конференціях викладачів, докторантів та аспірантів Інституту філософської освіти і науки НПУ імені М.П.Драгоманова та ЖДУ імені Івана Франка, засіданнях кафедри психології НПУ імені М.П.Драгоманова і кафедри загальної, вікової та педагогічної психології ЖДУ імені Івана Франка (2006-2013 рр.).

Результати дисертаційного дослідження *впроваджено* у навчально-виховний процес ЖДУ імені Івана Франка (довідка № 809 від 04.11.2008 р.), Житомирського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти (довідка № 8-544 від 31.10.2008 р.), обласного центру практичної психології та соціальної роботи ЖОППО (довідка № 11-480 від 08.10.2008 р., акт від 7.10.2008 р.), Житомирської філії Київського інституту бізнесу і технологій (довідка № 91 від 3.11.2008 р.), Національної академії державного управління при Президентові України (довідка № 02/12 від 30.03.2012 р.).

Публікації. Основні теоретичні положення і результати дисертаційного дослідження відображені у 17 одноосібних публікаціях: 6 статей у фахових наукових виданнях з психології, 9 – матеріали конференцій, 1 стаття у зарубіжному фаховому виданні, 1 навчально-методичний посібник.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків до розділів, висновків, 13 додатків на 60 сторінках, списку використаних джерел (256 найменувань, з них 7 іноземними мовами). Основний зміст роботи викладено на 208 сторінках комп'ютерного набору. Робота містить 8 таблиць та 11 рисунків на 13 сторінках. Повний обсяг дисертації становить 296 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність дослідження, визначено об'єкт, предмет, мету, методи і завдання дослідження, розкрито наукову новизну, практичне значення роботи, наведено дані про апробацію та впровадження результатів дослідження, публікації, структуру й обсяг роботи.

У **першому розділі** – *«Теоретико-методологічні основи дослідження психологічних особливостей ціннісно-сислової сфери майбутніх учителів»* – здійснено аналіз наукової літератури з теми дослідження, шляхом узагальнення теоретичних підходів до проблеми вивчення ціннісно-сислової сфери особистості розкрито її сутнісний зміст: обґрунтовано провідні характеристики, виявлено структурну будову та визначено вплив на процес професіоналізації студентів

педагогічних спеціальностей; побудовано структурну модель ціннісно-сміслової сфери майбутнього вчителя.

Аналіз наукової літератури свідчить про складний характер ціннісно-сміслової сфери, відсутність однозначного трактування переліку її компонентів. Значних результатів в об'єднанні розрізнених знань в одній площині досягли прихильники системного підходу (Б.Братусь, Л.Виготський, Б.Ломов), які оперують поняттями «сміслова сфера особистості» та «динамічна зміслова система», розглядають цінності у взаємозв'язку зі зміслами. Опираючись на ці позиції, О.Асмолов, О.Бреусенко, Д.Леонт'єв, А.Серий, М.Яницький обґрунтовують доцільність використання поняття «ціннісно-сміслова сфера особистості» і відносять до її складу ряд компонентів, найважливішими з яких визнаються цінності, ціннісні орієнтації та змісли.

Дослідження І.Беґа, М.Боришевського, Л.Буєвої тощо доводять значущість духовних цінностей та духовності в розвитку ціннісно-сміслової сфери особистості і дають нам підстави розглядати дані утворення як один з її компонентів.

Визначення сутності й особливостей функціонування категорії «цінність» здійснюється за такими напрямками: *філософський*, у межах якого доцільно виокремити натуралістичний, теологічний, соціологічний та антропологічний підходи, які пояснюють специфіку цінностей людини через призму, відповідно, природи, релігійних канонів, впливу суспільства, самосвідомості особистості; *психологічний*, в якому категорія «цінність» розглядається з позицій психодинамічного (З.Фройд, К.Юнг), соціально-психологічного (Д.Рісмен, М.Рокич, Е.Фромм), біхевіористичного (Дж.Роттер), гуманістичного (А.Маслоу, В.Франкл), діяльнісного (О.Дробницький, А.Здравомислов, Д.Леонт'єв, О.Леонт'єв, С.Рубінштейн, Р.Шакуров) підходів.

У радянській психології простежується домінування трьох напрямків у розгляді ціннісних орієнтацій: як вищого рівня фіксованих установок особистості (А.Здравомислов, Ш.Надірашвілі, Д.Узнадзе, В.Ядовтощо); як домінуючого ставлення до об'єктів навколишнього середовища на основі їхньої особистісної значущості (О.Бодальов, Б.Братусь, Б.Ломов, В.М'ясищев, В.Слободчиковтощо); як спрямованості особистості на цінності (Б.Анан'єв, Л.Божович, О.Ковальов тощо).

Духовні цінності та духовність особистості вивчаються за наступними напрямками: *філософський*, у межах якого духовність постає як інтегральна категорія, що виражає теоретико-пізнавальну, художньо-творчу та морально-аксіологічну активність людини; *філософсько-психологічний*, який дозволяє виокремити підходи, що аналізують духовність як: теологічний – реалізацію свободи духу через поклоніння вищій сутності; структурний – особливий духовний прошарок свідомості, пов'язаний зі світоглядом (Л.Божович) та вищими духовними цінностями (Б.Братусь); культурно-історичний – залучення до світу ідей за допомогою знака і слова (Л.Виготський, Д.Ельконін, О.Леонт'єв, С.Рубінштейн тощо); культурно-антропологічний – засвоєння вищих цінностей у контексті самопобудови життя (К.Абульханова-Славська, Р.Ассаджіолі, А.Маслоу, В.Шадріков тощо); холістичний – цілісне й узгоджене явище (В.Дільтей, Е.Шпрангер, В.Штерн); духовно-особистісний – сутність людини, що характеризує її спрямованість на реалізацію ідеалів Краси, Добра та Істини (Е.Помиткін).

Аналіз смислової проблематики здійснювався у психологічній науці у двох напрямках: перший визначав смисл як вищу інтегративну основу особистості (Дж.Б'юдженталь, С.Мадді, Р.Пауелл, Дж.Ройс, В.Франкл), другий вважав смисл структурним елементом свідомості та діяльності (Дж.Етвуд, Дж.Келлі, К.Левін, Ж.Нюттен, Р.Столоров, Р.Харре). У вітчизняній психології розгляд категорії смислу як елемента свідомості представлений культурно-історичним підходом, де особистісний смисл визначався як «значення-для-мене» (О.Асмолов, Б.Братусь, Л.Виготський, В.Вілюнас, О.Леонт'єв, Д.Леонт'євтощо).

Проведений аналіз досліджень дозволяє виокремити наступні підходи до вивчення ціннісно-смислової сфери майбутнього вчителя у контексті його професіоналізації: діяльнісний підхід стверджує, що смисли можуть виникати і змінюватися під впливом професійної діяльності та у процесі спілкування (Ж.Вірна, Д.Ельконін, О.Леонт'єв, Д.Леонт'єв тощо); особистісний підхід аналізує прояви індивідуальних особливостей у педагогічній діяльності (В.Давидов, Є.Климов); акмеологічний підхід доводить, що професія сприяє розвитку людини за умов ціннісного ставлення до неї (А.Деркач, В.Зазикін, Н.Кузьміна); аксіологічний підхід досліджує перетворення педагогічних цінностей в особистісні смисли педагогічної праці (В.Бездухов, А.Маркова, В.Сластьонін); суб'єктний підхід розглядає смисл життя як своєрідне відчуття своєї суб'єктності, можливості творчості життя (К.Абульханова-Славська, В.Татенко, Т.Титаренко тощо); смисловий підхід визнає пріоритетну, системоутворюючу роль смислової сфери в особистості вчителя (О.Асмолов, Б.Братусь, Т.Максимова, Л.Мітіна, В.Франкл, В.Чудновський тощо).

У педагогічній діяльності важливо прослідкувати можливості та готовність вчителя до реалізації її провідних цінностей, основою такої реалізації визнається самоактуалізація особистості як провідний орієнтир її професіоналізації (А.Маслоу), процес розгортання ціннісно-смислового потенціалу людини (Л.Вязнікова), системний механізм досягнення нею акме (Є.Третьякова) як в професійній діяльності, так і в період підготовки до неї (Б.Анан'єв, О.Бодальов, А.Деркач тощо).

Складність і комплексний характер проблеми, які показані у змісті розділу, переконливо доводять необхідність здійснення системного підходу до вивчення психологічних особливостей ціннісно-смислової сфери майбутніх учителів. При цьому ключовою є ідея інтегративності як якості, рівень виявлення якої буде надавати ціннісно-смисловій сфері ознак цілісного явища.

Наведене вище покладено в основу розробленої нами структурної моделі ціннісно-смислової сфери майбутнього вчителя, яку ми розглядаємо як складну, багатовимірну, динамічну, ієрархічно побудовану систему, вершиною якої виступають духовні цінності та смисл життя (рис. 1).

Смисли виникають на основі цінностей під впливом певної діяльності і характеризують визнання особистістю певного предмета чи явища як значущого для себе. Інтегруючим, узагальнюючим компонентом у побудові несуперечливої системи цінностей та виборі стратегії життя і його осмисленості виступає духовність.

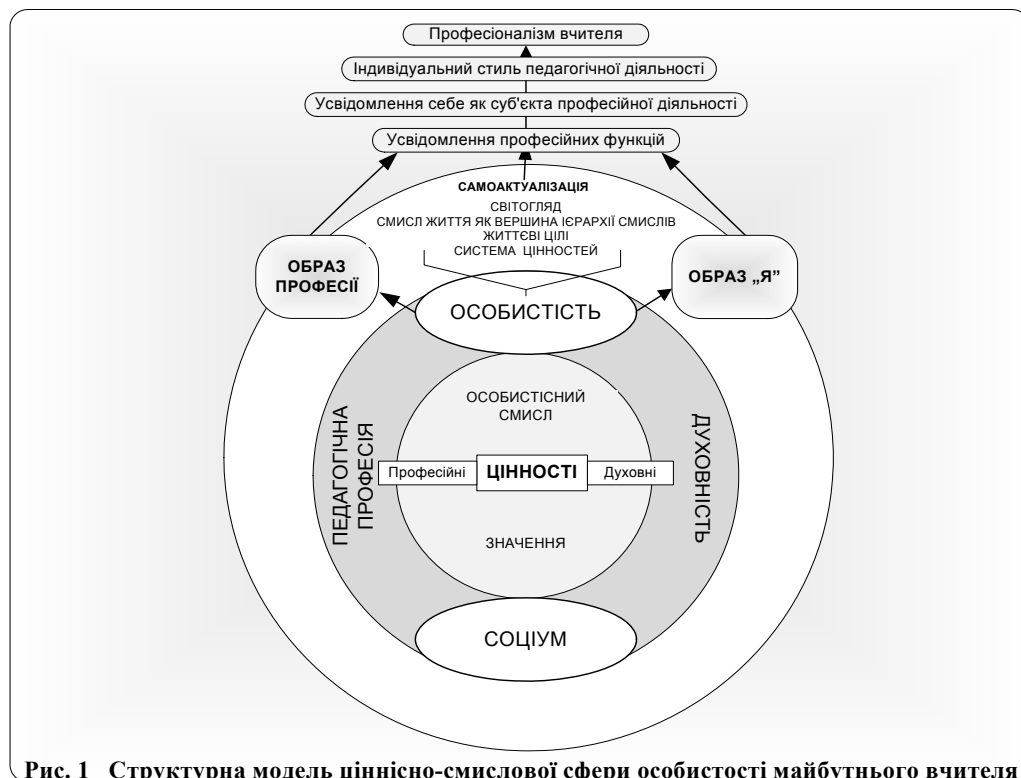

Рис. 1 Структурна модель ціннісно-смыслової сфери особистості майбутнього вчителя

Вивченню психологічних особливостей ціннісно-смыслової сфери майбутніх педагогів присвячене емпіричне дослідження.

У **другому розділі** – «Емпіричне дослідження психологічних особливостей ціннісно-смыслової сфери майбутніх учителів» – представлено процедуру організації, методичне забезпечення, особливості проведення і результати констатувального експерименту, спрямованого на дослідження психологічних особливостей ціннісно-смыслової сфери майбутніх педагогів, що виявлялися в ієрархічній структурі системи цінностей, інтегрованості до даної системи духовних пріоритетів, характеристиках смыслової сфери та проявах самоактуалізації особистості студентів.

Основними завданнями констатувального експерименту були:

- 1) формування дослідницької вибірки, підбір комплексу психодіагностичних методик, обґрунтування критеріїв і показників дослідження психологічних особливостей ціннісно-смыслової сфери майбутніх учителів;
- 2) вивчення структури, змістового наповнення та особливостей функціонування системи цінностей студентів;
- 3) визначення рівня осмисленості життя майбутніх учителів та основних її складових;
- 4) дослідження особливостей осмислення студентами пріоритетів педагогічної діяльності, об'єднання їхніх цінностей і смислів у цілісний світогляд;
- 5) вивчення самоактуалізації як провідного орієнтиру професіоналізації майбутніх учителів;
- 6) порівняльний аналіз психологічних особливостей ціннісно-смыслової сфери студентів і вчителів;
- 7) визначення змісту та кількісних співвідношень рівнів розвитку професійно значущих складових ціннісно-смыслової сфери майбутніх учителів.

В емпіричному дослідженні взяли участь 228 студентів I, II, IV, V курсів природничого, історичного, соціально-психологічного факультетів та факультету

фізичного виховання і спорту ЖДУ імені Івана Франка. Вибірки різних курсів є рівноцінними: I – 56, II – 55, IV – 59, V – 58 осіб. Також до експерименту було залучено 65 вчителів – слухачів курсів підвищення кваліфікації ЖОППО.

У результаті емпіричного дослідження був виявлений недостатній рівень узгодженості ціннісно-сміслової сфери майбутніх учителів, нестійкість та суперечливий характер взаємозв'язків між окремими її компонентами. За допомогою кореляційного аналізу визначено, що об'єднавчим компонентом у системі цінностей студентів є пріоритети самостійності, стимуляції та домінування. Інтегрованість духовних цінностей майбутніх учителів у цілісну структуру ціннісно-сміслової сфери є незначною. Результати кластерного аналізу дозволили нам експериментально виділити типи індивідуальної ієрархії цінностей особистості. Аналіз пріоритетних та «неприйнятних» цінностей різних типів, які умовно можна назвати альтруїстичним, індивідуалістичним, консервативним, гедоністичним, виявив неоднорідність і навіть протилежність позицій майбутніх учителів в оцінці предметів та явищ, що може створювати напруження у міжособистісних стосунках. З іншого боку, це надає студентам можливість відстоювати власні погляди, аналізувати ефективність певного типу поведінки в соціумі.

Дослідження особливостей смислової сфери студентів за допомогою тесту СЖО доводить, що серед них явною є тенденція до невизначеності життєвих перспектив, поширення явища незадоволеності сьогоденням, що може бути ознакою неспроможності віднайти сенс у професійній підготовці. Це породжує відчуття втраченого часу, нерезультативності життя, негативну оцінку самореалізації, неготовність до розв'язання життєвих проблем, невмотивованість особистісного та професійного розвитку. Наслідком є те, що лише 32,89 % студентів мають високий рівень осмисленості життя, 17,54 % – середній і 49,57 % – низький.

Виявлено недостатній рівень осмислення студентами життєвих і професійних перспектив, змісту професійно значущих цінностей, про що свідчить якісний аналіз структури смислів досліджуваних за методикою граничних смислів Д.Леонтєва. Зокрема, найбільшого рівня розвитку набули ті смисли, які характеризують: повноту і радість життя (42,33 %), життя в контексті життя інших людей (33 %). Значно меншою мірою представлені смисли, що пов'язані з саморозвитком та самореалізацією (7,33 %), орієнтацією на продукт (6,67 %), особистісним самовизначенням (3,33 %), соціальними цінностями (2,67 %), екзистенційними цінностями (2,67 %) і, особливо, професійним самовизначенням (2 %).

Важливою частиною дослідження стала діагностика самоактуалізації особистості як провідного орієнтуру професіоналізації вчителя, в результаті чого виявлено неготовність студентів до саморозвитку та самореалізації, зокрема і до втілення в діяльності та поведінці професійно значущих цінностей і смислів. Їхнє прагнення до самоактуалізації реалізується переважно в площині самодостатності, відмежування себе від інтересів інших людей, кореляції її показників з проявами духовного розвитку незначні, крім того, дані показують невключення певних моральних категорій у структуру самосвідомості майбутніх учителів.

Під час емпіричного дослідження проведено порівняльний аналіз психологічних особливостей ціннісно-сміслової сфери студентів та педагогів.

Виявлено сформованість, збалансованість і відносну стійкість системи цінностей вчителів, їхню єдність щодо вибору ціннісних пріоритетів та «неприйнятних» цінностей, чим підтверджується думка щодо наявності особливої групи професійних цінностей педагогів. Духовні цінності, які ми відносимо до найважливіших у педагогічній діяльності, є інтегруючим компонентом ціннісно-сислової сфери вчителів. Вони співвідносять продуктивність і осмисленість життя з можливістю реалізації істинної, гуманістичної сутності своєї професії, просоціальних цінностей доброти, індивідуальної та колективної безпеки. Тому оцінка педагогом власної відповідності ролі вчителя, її «співзвучності» з поглядами та планами на життя вирішальним чином впливає на рівень його осмисленості в цілому (60,00 % респондентів даної категорії мають високі значення загального показника осмисленості життя, 18,46 % – середні, 21,54 % – низькі).

Згідно результатів, отриманих за допомогою методики граничних смислів Д.Леонтьєва, рівень сформованості світогляду вчителів достовірно вищий у порівнянні зі студентами, що можна пояснити віковими особливостями даного утворення, накопиченням досвіду і чітко визначених переконань та позицій. Про це свідчить вищий індекс зв'язку отриманої структури смислів педагогів ($p < 0,01$), більша середня довжина смислових ланцюгів (0,05), більша кількість категорій, що не повторюються (0,001), та продуктивність при роботі з МГС (0,001).

Прагнення до самоактуалізації у вчителів виявилось достовірно вищим, ніж у студентів (0,001). Крім того, кореляційний аналіз показав більшу різноманітність та узгодженість зв'язків між показниками розвитку ціннісної системи, осмисленості життя і самоактуалізації педагогів у порівнянні з результатами студентів. Протеконстатувальним експериментом виявлені також проблемні моменти у розвитку ціннісно-сислової сфери вчителів. Зокрема, має місце невпевненість педагогів у своїй спроможності самостійно й ефективно керувати власним життям, зниження рівня осмисленості процесу життя, низькі показники за шкалами «Спонтанність», «Аутосимпатія» та «Автономність» тесту самоактуалізації особистості. Відповідно вчителі, маючи значні особистісні ресурси, не можуть вповні їх реалізувати.

Порівняльний аналіз психологічних особливостей ціннісно-сислової сфери респондентів показав, що розбіжності між майбутніми та працюючими вчителями стають особливо відчутними на завершальному етапі професійної підготовки, додатково поглиблюючись його проблемними явищами.

Дослідження психологічних особливостей ціннісно-сислової сфери майбутніх педагогів на основі ідеї інтегративності обумовило необхідність виявлення рівнів розвитку даного утворення. Критеріями розвитку ціннісно-сислової сфери в контексті їхньої професійної значущості стали: гуманістична та професійна спрямованість системи цінностей особистості, її ієрархічність і цілісність, що забезпечується духовними цінностями як інтегруючим компонентом; осмислення характеристик професійної діяльності; продуктивність актуальних смислових станів для життєдіяльності особистості; її прагнення до самоактуалізації. На основі виділених критеріїв та відповідних показників було обґрунтовано зміст і кількісні співвідношення високого, середнього та низького рівнів розвитку професійно значущих складових ціннісно-сислової сфери особистості.

Встановлено, що високий рівень розвитку даного утворення мають 11,84 % студентів і 27,69 % вчителів, що проявляється у спрямованості особистості на пріоритети педагогічної праці, високому рівні осмислення її професійно значущих характеристик, продуктивності актуальних смислових станів для міжособистісних стосунків, професійної діяльності, самореалізації особистості, високих значеннях її прагнення до самоактуалізації.

Середньому рівню розвитку професійно значущих складових ціннісно-сміслової сфери (відповідно 32,46 і 36,93 % респондентів), притаманна орієнтація особистості на загальноприйняті в суспільстві цінності, які сприяють її успішній соціалізації. За змістовим наповненням переважають смисли, пов'язані зі співвіднесенням життя особистості з життям інших людей, її продуктивною діяльністю тасамопроявом. Продуктивність актуальних смислових станів для життєдіяльності суб'єкта є частковою через блокування одного зі смислових локусів. Показник прагнення особистості до самоактуалізації має середні значення.

Низький рівень розвитку професійно значущих складових ціннісно-сміслової сфери особистості мають 55,70% студентів і 35,38 % педагогів, його проявом є відсутність професійної спрямованості системи цінностей, пріоритет надається самоствердженню, домінуванню, пошуку задоволень. Серед смислів переважають ті, що характеризують прагнення особистості до емоційно насиченого життя тасоціального успіху. Спостерігається непродуктивність актуальних смислових станів для життєдіяльності суб'єкта через блокування двох і більше часових локусів смислу. Осмислення змісту педагогічної діяльності тарівень прагнення особистості до самоактуалізації є низькими. Це дає підстави говорити про несформованість професійної спрямованості ціннісно-сміслової сфери переважної більшості майбутніх учителів.

Врахування виявлених особливостей дозволило вибудувати стратегію формувального експерименту, спрямованого на перетворення професійних пріоритетів вчителя із декларованих в осмислені, закріплені в поведінці студентів.

У **третьому розділі** – *«Розвиток ціннісно-сміслової сфери майбутніх учителів»* – проведено аналіз основних сучасних підходів щодо сприяння розвитку системи цінностей та смислів особистості; розроблено модель розвитку ціннісно-сміслової сфери майбутнього вчителя; обґрунтовано напрями, змістове наповнення і методичні аспекти психолого-педагогічної програми оптимізації розвитку ціннісно-сміслової сфери студентів педагогічних спеціальностей в умовах вищого навчального закладу; представлено результати апробації даної програми та перевірки її ефективності.

Різні аспекти розвитку ціннісно-сміслової сфери особистості розглядаються в межах акмеологічного, аксіологічного, гуманістичного, діяльнісного, духовно-особистісного, інтегративного, компетентнісного, культурно-психологічного, особистісноорієнтованого, смислового, системного підходів. Спільним для них є обґрунтування необхідності створення під час навчання та професійної діяльності відповідних психолого-педагогічних умов для розвитку особистості вчителя, пріоритетною визнається потреба активізації його самопізнання і самореалізації (К.Абульханова-Славська, І.Бех, М.Боришевський, І.Булах, Л.Колберг,

Д.Леонт'єв, А.Маслоу, К.Мілютіна, Е.Помиткін, В.Семиченко, В.Франкл, Т.Яценкотошо).

На основі даних теоретичних положень результатів констатувального експерименту було розроблено модель розвитку ціннісно-сміслової сфери майбутнього вчителя, в якій обґрунтовуються механізми розвитку ціннісно-сміслової сфери особистості, його зовнішні та внутрішні чинники, необхідні психолого-педагогічні умови, прогнозований особистісний і суспільний результат.

Основна ідея формуального експерименту полягала в тому, що під час професійної підготовки у вищій школі необхідно створити умови для перетворення ціннісно-сміслових характеристик педагогічної професії в особистісні надбання студентів з урахуванням єдності когнітивного, емоційно-оцінного та поведінкового процесів за допомогою комплексного застосування методів традиційного й активного соціально-психологічного навчання, стимулювання самопізнання, самоактуалізації та саморозвитку особистості.

Виявлені психологічні особливості ціннісно-сміслової сфери студентів дозволили визначити завдання формуального експерименту: 1) стосовно когнітивних аспектів особистості студентів потрібно здійснити відповідний вплив з метою розширення їхніх уявлень про професійні й особистісні якості педагога, засвоєння комплексу аксіологічних знань, розвитку позитивної Я-концепції та гуманістичної спрямованості ціннісно-сміслової сфери особистості; 2) відносно емоційно-оцінних характеристик – створити умови для розвитку у майбутніх учителів впевненості у собі, оптимістичного налаштування у визначенні життєвих і професійних цілей та перспектив, об'єктивної оцінки продуктивності й осмисленості життя, ціннісного ставлення до професійної діяльності, усвідомлення і позитивної оцінки себе як її суб'єкта, схвалення себе за духовні надбання; 3) стосовно поведінкових аспектів особистості – необхідно сприяти актуалізації у студентів мотивації до свідомого і цілеспрямованого самопізнання та саморозвитку, формуванню переконаності у можливості самостійного впливу на події життя, зокрема у сфері становлення себе як професіонала, спонукати потребу діяти згідно власних цінностей, стимулювати активний пошук життєвих і професійних смислів.

Для вирішення поставлених завдань була розроблена психолого-педагогічна програма оптимізації розвитку ціннісно-сміслової сфери студентів, складовими якої стали: діагностування, викладання спецкурсу «Цінності та смисли особистості вчителя», організація і проведення тренінгу з метою розвитку ціннісно-сміслової сфери особистості майбутнього вчителя, оптимізація самопізнання та саморозвитку ціннісно-сміслової сфери особистості, консультативна робота. Отже, дана програма являла собою структурно, змістовно й організаційно цілісний комплекс заходів.

Усвідомлення неоднорідності особистісного та професійного становлення студентів на різних етапах навчання обумовило необхідність визначити найбільш оптимальний період для впровадження у навчально-виховний процес форм і методів роботи, спрямованих на розвиток ціннісно-сміслової сфери майбутніх учителів. Появу такої неоднорідності вчені пояснюють розгортанням внутрішніх криз, зокрема кризи самовизначення на III курсі, або кризи середини навчання, обумовленої потребою студентів бачити результати власної професійної підготовки

(Г.Любимова), наслідком її розв'язання є поява професійно-особистісних новоутворень, основним з яких є особистісний смисл професії (Є.Третьякова).

Апробація здійснювалася на базі ЖДУ імені Івана Франка, цільовою аудиторією експерименту стали студенти III курсу історичного факультету денної форми навчання, які не брали участь у констатувальному експерименті (114 осіб). До проведення спецкурсу були залучені 82 студенти, 30 з яких за бажанням стали учасниками тренінгових занять та реалізації програми самопізнання і саморозвитку ціннісно-сислової сфери особистості. Таким чином, для порівняльного аналізу було створено дві еквівалентні групи: експериментальну (ЕГ) в кількості 30 осіб (2 підгрупи), які були охоплені всіма напрямками відповідної психолого-педагогічної роботи, та контрольну (КГ) із 32 студентів, які не були залучені до жодного з них.

Вивчення спецкурсу «Цінності та смисли особистості вчителя» здійснювалося впродовж 54 годин (8 лекційних, 12 практичних, 34 самостійної роботи). За змістом і характером завдань вінумовно поділявся на три блоки: інформаційний сприяв формуванню системи аксіологічних знань студентів; діагностичний був спрямований на озброєння їх методами дослідження ціннісно-сислової сфери; практично-перетворювальний мав на меті вплив на когнітивні, емоційно-оцінні та частково поведінкові характеристики особистості студентів за допомогою відповідних практичних завдань проблемного і творчого характеру.

Тренінг з метою розвитку ціннісно-сислової сфери особистості майбутнього вчителя був розрахований на 30 годин і проводився впродовж 20 занять по 1,5 години, що обумовлювалося необхідністю його впровадження у навчально-виховний процес. Під час тренінгових занять створювалися умови для емоційного прийняття та переживання цінностей і смислів професії вчителя, вироблення позитивного ставлення до себе, об'єктивного оцінювання власного потенціалу щодо особистісного та професійного самовизначення, проектування життя згідно власних цілей, цінностей і уявлень про його смисл; закріплення набутих знань у конкретних ситуаціях взаємодії, розвитку навичок визначення власних життєвих і професійних перспектив, завдань і засобів самовдосконалення, прояву в діяльності та поведінці значущості цінностей, сформованості і спрямованості особистісних смислів, а також їхньої інтеграції у цілісну, структуровану й узгоджену систему.

Важливою частиною експерименту стала оптимізація самопізнання і саморозвитку ціннісно-сислової сфери майбутніх учителів. Вона здійснювалася шляхом реалізації відповідної програми, яка створювала умови для оволодіння студентами комплексом прийомів і засобів для вивчення та цілеспрямованого перетворення власного внутрішнього світу, мотивувала до усвідомлення професійно важливих цінностей і смислів, до самовдосконалення на шляху оволодіння духовними пріоритетами, осмисленого включення їх у діяльність та поведінку.

Під час апробації психолого-педагогічної програми оптимізації розвитку ціннісно-сислової сфери майбутніх учителів були застосовані різноманітні форми та методи навчально-розвивальної роботи: дискусійні (групові дискусії «Добро і зло», «Що для вчителя важливіше?», диспут «Духовність-моральність-вихованість», «мозковий штурм» на тему «Називаємо цінності»), ігрові (комунікативна гра «Дієвість цінностей», ситуаційно-рольова гра «Ким важче бути: вчителем чи учнем?», дидактична гра «Куток до кутка»), створення й аналізу ситуацій (життєвих,

морального вибору, прогнозування і моделювання моральних вчинків, з практики професійної діяльності), розвитку соціальної перцепції, психологічний аналіз цитувань відомих особистостей та їхнього життєвого шляху, написання й обговорення повідомлень («Що я ціную в людях»), творів («Ідеальний вчитель: який він?»), роздумів («Мої життєві та професійні цілі»), розповідей на морально-етичні теми («Мій герой»), проєктивні малюнки («Стріла життя»), захист проєктів («Врятуємо духовність українства»), творчі презентації («Я – вчитель», «Вічні теми»), різноманітні вправи («Пізнаю себе», «Флюгер», «Формула змінювання себе», «Я дію так, тому що я ціную...», «У чому смисл?»), «Життєвий проєкт») тощо.

Дослідження тенденцій особистісних змін студентів, яке здійснювалося за допомогою повторного діагностування з використанням стандартизованих методик до та після формульованого експерименту, свідчить про позитивну динаміку професійно значущих особливостей ціннісно-сислової сфери майбутніх педагогів ЕГ більшою мірою, ніж студентів КГ. Для перевірки значущості змін, які відбулися, використовувався t-критерій Стьюдента, а також якісний аналіз результатів спостереження, анкетування, бесід, творів респондентів тощо.

У студентів ЕГ спостерігається статистично значуще зростання рейтингу цінностей типів «Доброта» ($p < 0,001$), «Універсалізм» (0,01), «Безпека» (0,01) як на рівні переконань, так і на рівні поведінки, чим нівелюється виявлена констатувальним зрізом розбіжність ієрархії нормативних ідеалів та індивідуальних пріоритетів. Усунення названих розбіжностей робить ціннісну систему майбутнього вчителя не лише професійно орієнтованою, а й стійкішою та менш суперечливою. Переоцінка пріоритетів призводить до зниження рейтингу гедоністичних цінностей ($p < 0,05$). На нашу думку, це не означає відмову молоді від радощів життя, а швидше свідчить про більш усвідомлене і відповідальне їхнє сприйняття.

Аналіз ефективності психолого-педагогічної програми оптимізації розвитку ціннісно-сислової сфери майбутніх учителів доводить наявність позитивних зрушень у структурі духовних цінностей особистості. Зокрема, спостерігається розширення уявлень студентів ЕГ про духовність, чіткіше розмежовуються споріднені поняття. Статистично значущим є зростання рейтингу цінностей «Життя за законами добра і краси» (0,001), «Святості материнства, дитинства та старості» (0,01) і «Відповідальності за себе, інших і світ навколо» (0,05), що свідчить про підвищення рівня професійної спрямованості цінностей майбутніх учителів.

Наступною фазою дослідження стала перевірка результативності цілеспрямованого розвитку сислової сфери студентів в умовах навчально-виховного процесу. Дані, отримані за допомогою тесту СЖО, представлені у табл. 1.

Таблиця 1

Розподіл показників тесту СЖО студентів експериментальної та контрольної груп

Показники	ЕГ (n=30)		КГ (n=32)		Відмінності	
					ЕГ1-КГ1	ЕГ2-КГ2
	1-ий зріз	2-ий зріз	1-ий зріз	2-ий зріз	t-Stud/p	t-Stud/p
Цілі в житті	31,03	34,47	31,06	31,24	-0,03	3,00**
Процес життя	30,73	33,78	30,31	30,05	0,42	3,67***
Результативність життя	24,10	26,37	24,38	24,02	-0,24	2,67**
Локус контролю-Я	21,03	23,53	21,44	21,33	-0,49	2,75**

Локус контрольно-життя	28,30	30,47	28,28	28,60	0,01	1,40
Загальний показник осмисленості життя	100,50	107,09	100,53	100,40	-0,01	2,66**

Примітка. * - $p < 0,05$, ** - $p < 0,01$, *** - $p < 0,001$

Отже, після проведення формувального експерименту у майбутніх учителів ЕГ спостерігаються статистично достовірні позитивні зрушення в смисложиттєвих орієнтаціях та загальній осмисленості життя. Зокрема, студенти більш осмислено підходять до вибору цілей, демонструють позитивне і більш відповідальне ставлення до процесу життя, краще усвідомлюють сутність подій минулого, здатні реально оцінювати власні здобутки. Позитивна динаміка показника інтернальності особистості свідчить про зростання переконаності у власних можливостях впливу на життєві події, готовність до більш осмисленої побудови життєвого шляху.

Контрольний зріз за допомогою МГС Д.Леонтьєва виявив в ЕГ порівняно з КГ зменшення кількості граничних категорій та індексу негативності (0,05), зростання продуктивності (0,01), кількості категорій, що не повторюються (0,01) та індексу децентрації (0,05). Сукупність цих показників є ознакою поступової інтеграції смислів у цілісну систему, яка обумовлена віковими особливостями, а при продовженні відповідної розвивальної роботи набудуватиме рис стійкості й узгодженості. Виявлені наступні зрушення в змісті життєвих смислів студентів ЕГ і КГ: зниження кількості смислів, які характеризують повноту і радість життя (відповідно на 18,44 і 2,72 %), зростання частки груп «життя в контексті життя інших людей» (на 1,79 і 1,07 %), «саморозвиток і самореалізація» (на 1,59 і 0,17 %), «особистісне самовизначення» (на 2,08 і 0,61 %), «соціальні цінності» (на 1,95 і 0,39 %), «екзистенційні цінності» (на 3,46 і 0,31 %), «професійне самовизначення» (на 9,44 і 0,53 %), зниження кількості смислів групи «орієнтація на продукт» (на 1,89 і 0,38 %). Аналіз відповідей в ЕГ демонструє розширення змісту смислів у напрямку альтруїзму, зростання потреби зрозуміти своє призначення, знайти смисл життя, реалізувати особистісний потенціал. У них також знаходять відображення духовні, загальнолюдські цінності, значущі для професійної діяльності характеристики.

Представлені в табл. 2 дані доводять ефективність запропонованої психолого-педагогічної програми щодо оптимізації розвитку професійно значущих показників самоактуалізації майбутніх учителів.

Таблиця 2

Розподіл показників за шкалами тесту самоактуалізації особистості студентів експериментальної та контрольної груп

Показники	ЕГ (n=30)		КГ (n=32)		Відмінності	
	1-ий зріз	2-ий зріз	1-ий зріз	2-ий зріз	ЕГ1-КГ1	ЕГ2-КГ2
					t-Stud/p	t-Stud/p
Загальний рівень прагнення до самоактуалізації	50,59	54,83	50,64	50,52	-0,03	2,68**
Орієнтація в часі	53,87	60,99	54,07	54,21	-0,06	2,01*
Цінності	55,08	63,35	55,26	54,68	-0,08	2,79**
Погляд на природу людини	46,13	55,24	46,39	45,99	-0,08	2,75**
Автономність	44,95	52,51	45,25	45,58	-0,09	2,03*
Саморозуміння	46,47	53,14	46,80	47,07	-0,10	2,07*

Примітка. * - $p < 0,05$, ** - $p < 0,01$, *** - $p < 0,001$

Отже, студенти ЕГ більшою мірою готові до розкриття власного потенціалу. Статистично достовірними є позитивні зрушення, які характеризують орієнтацію майбутніх учителів на цінності особистості, яка здатна до самоактуалізації, спостерігається зростання позитивної оцінки інших людей. Важливим здобутком є

підвищення рівня саморозуміння, розширення можливостей студентів у пізнанні і трактуванні власних особистісних проявів. На нашу думку, це додатково підтверджує доцільність впровадження програм індивідуальної роботи над розвитком ціннісно-сміслової сфери. Крім того, в ЕГ діагностовано статистично значущу позитивну динаміку за шкалою «Автономність», яка є ознакою особистісної зрілості, готовності займати активну життєву позицію.

Аналіз розподілу студентів ЕГ та КГ за рівнями розвитку ціннісно-сміслової сфери особистості свідчить, що запропонована програма оптимізує розвиток ціннісно-сміслової сфери майбутніх учителів у напрямку розширення її професійної спрямованості. Зокрема, виявлено зростання рівня розвитку даного утворення у 40,00 % студентів ЕГ, які до початку експерименту мали низьку сформованість важливих для педагогічної праці особистісних характеристик.

Паралельно з аналізом даних, отриманих за допомогою стандартизованих методик, був проведений якісний аналіз самозвітів залучених до реалізації формувального експерименту студентів. Переважна більшість майбутніх учителів, з якими проводилася відповідна психолого-педагогічна робота, відмітили позитивність її результатів. Вони зазначили, що отримали нову і корисну для себе інформацію, розширили свої уявлення не лише про ціннісно-сміслову сферу особистості, а й про педагогічну діяльність та її значущість у цілому. Студенти підкреслювали зміни в своїй поведінці, поглядах, переконаннях, ставленні до окремих аспектів життя, до інших людей, до себе особисто тощо.

Наведене вище дозволяє говорити про ефективність запропонованої психолого-педагогічної програми оптимізації розвитку ціннісно-сміслової сфери майбутніх педагогів і підтверджує гіпотезу дослідження. Підсумком проведеної роботи стало напрацювання рекомендацій щодо розвитку ціннісно-сміслової сфери студентів педагогічних спеціальностей в межах навчальних курсів психологічного циклу, які викладаються у вищих навчальних закладах, а також застосування розробленого психолого-педагогічного інструментарію у виховній і профілактичній роботі вчителями, викладачами, кураторами академічних груп, психологами, а також студентами в процесі самопізнання та самовиховання.

ВИСНОВКИ

У дисертації подано результати теоретичного узагальнення та експериментального вирішення проблеми визначення психологічних особливостей ціннісно-сміслової сфери майбутніх учителів шляхом аналізу її будови, взаємозв'язку компонентів, професійної спрямованості, шляхів і засобів її розвитку в умовах навчально-виховного процесу. Обґрунтовано, розроблено та впроваджено психолого-педагогічну програму оптимізації розвитку системи цінностей і смислів студентів впродовж професійної підготовки у вищій школі.

1. Вивчення ціннісно-сміслової сфери майбутнього вчителя здійснюється в межах різних наукових підходів, основними з яких є: акмеологічний, аксіологічний, гуманістичний, діяльнісний, духовно-особистісний, інтегративний, особистісно орієнтований, системний, смисловий та суб'єктний. Узагальнення їхнього змісту, зокрема створене системним підходом підґрунтя та визнання інтегративності якості, рівень виявлення якої надає системі ознак цілісного явища, дозволяє розглядати ціннісно-сміслову сферу особистості майбутнього вчителя як складну,

багатовимірну, динамічну, ієрархічно побудовану систему, вершиною якої виступають духовні цінності та смисл життя. Основними компонентами ціннісно-сислової сфери майбутнього вчителя є цінності, смисли, духовні цінності та духовність особистості. Цінності являють собою феномен, що існує в діалектичному відношенні «суб'єкт-об'єкт» і забезпечує зв'язок між внутрішнім світом людини та навколишньою дійсністю. Цінності мають подвійну природу: вони соціальні, оскільки зумовлені історично та індивідуальні, оскільки втілюють досвід конкретного суб'єкта щодо значущості об'єктів, предметів, явищ. Визнання особистістю певного предмета чи явища як значущого для себе характеризують смисли, вони виникають на основі цінностей під впливом певної діяльності. Сислові утворення мають суб'єктивний характер, характеризуються багатовимірністю ієрархічністю, пріоритетного значення в їхній структурі набуває смисл життя. Духовність є інтегруючим, узагальнюючим компонентом у побудові несуперечливої системи цінностей та виборі стратегії життя і його осмисленості.

Сензитивним віком для засвоєння цінностей та оволодіння їхніми змістовними сисловими характеристиками є юнацький вік. Ціннісно-сислова сфера виконує системоутворюючу роль в особистості вчителя, є центром духовно-сислової регуляції його професійної діяльності та поведінки. Провідним орієнтиром професіоналізації майбутніх педагогів виступає самоактуалізація як процес саморозвитку особистості, її внутрішньо детермінованого особистісного росту, прийняття людиною суб'єктної позиції щодо власної життєдіяльності, що спрямований на проектування життєвої стратегії, побудову ієрархії цінностей і здобуття смислу життя.

2. Психологічними особливостями ціннісно-сислової сфери майбутніх учителів в умовах професійної підготовки є її недостатня гуманістична та професійна спрямованість, нестійкість і суперечливий характер її структури. Об'єднавчим компонентом ціннісної системи студентів виступають пріоритети відкритості змінам та домінування, духовні цінності інтегровані в дану структуру лише частково. Спостерігається доволі поверхове розуміння майбутніми учителями особливостей духовного розвитку особистості та зниження рівня їхньої національної самосвідомості. Характерною є тенденція до суперечливого сприйняття та оцінки часових проміжків, невизначеності цілей на майбутнє, невпевненості у власних можливостях щодо самостійного проектування і здійснення життя, низької осмисленості життя в цілому, а також недостатній рівень осмислення студентами життєвих і професійних перспектив та змісту професійно значущих цінностей. Ціннісно-сислова сфера учителів є сформованою, збалансованою та відносно стійкою, інтегруючим компонентом у ній виступають духовні цінності як найбільш значущі для педагогічної діяльності. Духовні цінності, особливості самоствавлення і ставлення до професії, прагнення до самоактуалізації у учителів взаємопов'язані, що обумовлює формування духовності особистості, здатної до самоактуалізації, самопізнання та самовдосконалення. Проте, під час дослідження виявлені труднощі на шляху розвитку системи цінностей і смислів педагога, обумовлені реаліями сьогодення, неготовністю особистості протидіяти духовній кризі, самореалізуватися в складних умовах.

3. Розвиток професійно значущих складових ціннісно-сислової сфери майбутніх учителів має наступні рівні: високий, середній і низький. Критеріями їхнього визначення є гуманістична та професійна спрямованість системи цінностей особистості, її ієрархічність і цілісність, що забезпечується духовними цінностями як інтегруючим компонентом; осмислення характеристик професійної діяльності; продуктивність актуальних смислових станів для життєдіяльності особистості; її прагнення до самоактуалізації. Психологічний зміст і кількісні співвідношення рівнів свідчать про несформованість професійної спрямованості ціннісно-сислової сфери переважної більшості студентів, її недостатню узгодженість, неготовність майбутніх педагогів до особистісного і професійного розвитку та самореалізації.

4. Авторська модель розвитку ціннісно-сислової сфери майбутніх учителів спрямована на підвищення рівня узгодженості компонентів даного утворення, їхньої орієнтації безпосередньо на педагогічну діяльність через усвідомлення студентами значущості професійно важливих цінностей і смислів особистості. Вона містить обґрунтування механізмів розвитку ціннісно-сислової сфери особистості, його зовнішніх та внутрішніх чинників, необхідних психолого-педагогічних умов, особистісного і суспільного результату.

Реалізація даної моделі може бути здійснена через психолого-педагогічну програму оптимізації розвитку ціннісно-сислової сфери майбутніх учителів. Її змістове наповнення та апробація враховували єдність когнітивних, емоційно-оцінних і поведінкових процесів особистісного розвитку. Структурну, змістовну й організаційну цілісність даної програми забезпечував комплекс заходів, складовими якого були: психологічне діагностування, використання методів традиційного навчання, тренінгових технологій, методів активізації самопізнання та саморозвитку ціннісно-сислової сфери особистості, консультативна робота. Її ефективність проявлялася у зростанні загального показника осмисленості життя, визначеності часових перспектив, осмисленості результату і процесу життя, узгодженості життєвих цілей з професійними планами, інтегрованості та гуманістичної спрямованості системи цінностей студентів, показників самоактуалізації особистості, осмислення характеристик майбутньої професійної діяльності.

Проведене дисертаційне дослідження не є вичерпним щодо поставленої проблеми. Перспективи подальших розробок ми вбачаємо у лонгitudному вивченні психологічних особливостей ціннісно-сислової сфери вчителів, розширенні змісту та організаційних можливостей відповідної розвивально-корекційної роботи, розробці програм сприяння розвитку цінностей і смислів студентів у межах викладання інших дисциплін психолого-педагогічного циклу у ВНЗ.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

а) статті у наукових фахових виданнях:

1. Марчук Т. В. Національна самосвідомість майбутніх учителів у контексті становлення духовності // Наукові записки Інституту психології імені Г. С. Костюка АПН України / [за ред. академіка С. Д. Максименка]. – К. : Міленіум, 2006. – Вип. 31. – С. 225 – 233.

2. Марчук Т. В. Проблема духовності майбутніх учителів // Проблеми загальної та педагогічної психології : зб. наук. праць Інституту психології ім. Г. С.

Костюка АПН України / [за ред. С. Д. Максименка]. – К., 2006. – Т. VIII, вип. 6. – С. 173 – 178.

3. Марчук Т. В. Ціннісні орієнтації у мотиваційно-регулятивній системі діяльності педагога // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія № 12. Психологічні науки : [зб. наук. праць]. – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2006. – Вип. 12 (36). – С. 218 – 224.

4. Марчук Т. В. Типи індивідуальної ієрархії цінностей майбутніх учителів // Проблеми сучасної психології : зб. наук. праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України / [за ред. С. Д. Максименка, Л. А. Онуфрієвої]. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2012. – Вип. 18. – С. 489 – 498.

5. Марчук Т. В. Розвиток ціннісної сфери майбутніх педагогів у процесі професійної підготовки // Проблеми загальної та педагогічної психології : зб. наук. праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка Національної АПН України / [за ред. С. Д. Максименка]. – К., 2012. – Т. XIV, част. 4. – С. 139 – 147.

6. Куренна Т. В. Самоактуалізація як інтегральна характеристика розвитку особистості педагога // Проблеми загальної та педагогічної психології : зб. наук. праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка Національної АПН України / [за ред. С. Д. Максименка]. – К., 2012. – Т. XIV, част. 6. – С. 224 – 232.

б) стаття у зарубіжному уфаховому виданні:

7. Куренная Т. В. Смыслоразноориентации в профессиональной подготовке учителя // European Applied Sciences. – 2012. – № 1. – С. 249 – 252.

в) матеріали конференцій:

8. Куренная Т. В. Сущность и направления исследования проблемы смысла в психологии // Современные проблемы развития образования и воспитания молодежи : материалы I Междунар. науч.-практ. конф., (Москва, 1 дек. 2012 г.), Ч. 1 / НИЦ Апробация. – Москва : Изд-во «Перо», 2012. – С. 169 – 174.

9. Марчук Т. В. Вивчення смислової сфери майбутніх учителів // Нова педагогічна думка : науково-методичний журнал, спецвипуск, 2007 рік : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. – Рівне : РОППО, 2007. – С. 87 – 91.

10. Марчук Т. В. Гендерні особливості ціннісних орієнтацій студентів // Сучасні педагогічні технології і освітні системи XXI століття : матеріали VI Міжнар. наук.-практ. конф., (30 – 31 жовт. 2008 р.) / [відп. ред. О. М. Барно] / М-во освіти і науки України, АПН України, Міжнарод. НДІ проблем людини в авіації і космонавтиці, Кіровоград. ОДА, КІРоЛ «Україна». – Кіровоград: Вид-во КІРоЛ «Україна», 2008. – С. 135 – 141.

11. Марчук Т. В. Ієрархічна структура цінностей майбутніх педагогів на завершальному етапі навчання // Духовність українства XXI століття : матеріали VIII Всеукр. наук.-практ. конф., (16 – 18 трав. 2008 р.) / [відп. ред. О. М. Барно] / М-во освіти і науки України, Координац. рада міжрег. наук.-дослід. проекту «Духовність українства», Ін-т підприємництва та сучасн. технологій, КІРоЛ «Україна». – Кіровоград: Вид-во КІРоЛ «Україна», 2008. – С. 106 – 110.

12. Марчук Т. В. Становлення ціннісно-смислової сфери особистості як умова розвитку професіоналізму // Нові технології навчання : зб. наук. праць, спец.

випуск № 55. Ч. 1 : матеріали V Міжнар. наук.-метод. конф. «Розвиток духовності та професіоналізму в умовах глобалізації» / Ін-т іннов. технологій і змісту освіти М-ва освіти і науки України, Вінницький соціально-економічний ін-т ун-ту «Україна». – Київ, Вінниця, 2008. – С. 113 – 119.

13. Марчук Т. В. Філософський аспект проблеми цінностей // Розвиток наукової думки – 2008 : [зб. матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф.], (Миколаїв, 10 жовт. 2008 р.), Т. 2. – Миколаїв : НУК, 2008. – С. 27 – 30.

14. Марчук Т. В. Дослідження самоактуалізації майбутнього вчителя // Молодь в умовах нової соціальної перспективи : матеріали XI Міжнар. наук.-практ. конф., (Житомир, 25 – 26 берез. 2009 р.), Ч. 1 / Житом. ОДА, Житом. економіко-гуманітарний ін-т ун-ту «Україна», Молодіжне об'єднання «Євроклуб». – Житомир, 2009. – С. 99 – 101.

15. Марчук Т. В. Становлення смислів особистості в освітньому просторі // Зб. наук. праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка : серія соціально-педагогічна / [за ред. Л. П. Мельник, В. І. Співака]. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2009. – Випуск XI. – С. 47 – 51.

16. Марчук Т. В. Цінності у професійній підготовці педагогів // Теоретико-методологічні засади підготовки педагогічних кадрів у поліетнічному регіоні : тези доповідей Міжнар. наук.-практ. конф., (4 – 5 груд. 2008 р.) / М-во освіти і науки України, Ужгород. нац. ун-т. – Ужгород: 2008. – С. 56 – 57.

г) навчально-методичний посібник:

17. Куренна Т. В. Цінності та смисли особистості вчителя : [навчально-методичний посібник]. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2013. – 142 с.

АНОТАЦІЇ

Куренна Т.В. Психологічні особливості ціннісно-сміслової сфери майбутніх учителів. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія. – Національний педагогічний університет імені М.П.Драгоманова, Київ, 2013.

Дисертаційне дослідження присвячено вивченню психологічних особливостей ціннісно-сміслової сфери студентів педагогічних спеціальностей. Розроблено структурну модель ціннісно-сміслової сфери майбутнього вчителя, складовими якої виступають цінності, смисли, духовні цінності і духовність особистості. Обґрунтовано зміст поняття «ціннісно-сміслова сфера майбутнього вчителя» як складної, багатовимірної, динамічної, ієрархічно побудованої системи, вершиною якої є духовні цінності та смисл життя. Визначено психологічні особливості ціннісно-сміслової сфери студентів і вчителів, обґрунтовано критерії, показники та рівні розвитку професійно значущих складових ціннісно-сміслової сфери майбутнього вчителя, виявлено невідповідність змістовного наповнення системи цінностей та смислів студентів вимогам професійної діяльності. Створено комплексну модель розвитку ціннісно-сміслової сфери майбутнього вчителя, розроблено, апробовано та перевірено ефективність психолого-педагогічної програми оптимізації розвитку ціннісно-сміслової сфери майбутніх педагогів.

Ключові слова: цінності, духовність, духовні цінності, смисли, ціннісно-смилова сфера, самоактуалізація особистості, вчитель.

Куренная Т.В. Психологические особенности ценностно-смысловой сферы будущих учителей. – Рукопись.

Диссертация на соискание научной степени кандидата психологических наук по специальности 19.00.07 – педагогическая и возрастная психология. – Национальный педагогический университет имени М.П. Драгоманова, Киев, 2013.

Диссертационное исследование посвящено изучению психологических особенностей ценностно-смысловой сферы будущих учителей. Результатом теоретического анализа стало обоснование сути научных подходов к определению понятий и особенностей функционирования ценностей, ценностных ориентаций, смыслов, духовности. Обосновано роль духовности в качестве ведущего компонента в интеграции системы ценностей личности, выбора стратегии жизни, её осмысленности. Определено значение профессионализации в развитии ценностно-смысловой сферы студентов педагогических специальностей. Разработана структурная модель ценностно-смысловой сферы будущего учителя.

С целью определения психологических особенностей ценностно-смысловой сферы будущих учителей использовались методики для изучения её иерархического строения и содержательного наполнения, были определены соответствующие критерии и показатели. В результате исследования выявлены недостаточная согласованность и профессиональная направленность системы ценностей и смыслов студентов, неустойчивость и противоречивый характер её структуры. Обоснованы критерии, показатели и определены уровни развития ценностно-смысловой сферы будущего учителя. Экспериментальная работа среди педагогов подтвердила предположение о необходимости организации и проведения целенаправленной и комплексной работы по развитию профессионально значимых составляющих ценностно-смысловой сферы личности как на этапе её подготовки в высшей школе, так и в процессе дальнейшей профессиональной деятельности и самообразования.

С учётом полученных результатов была создана модель, а на её основе разработана и апробирована психолого-педагогическая программа оптимизации развития ценностно-смысловой сферы будущих учителей в направлении расширения её профессиональной направленности. Компонентами предложенной программы выступили: диагностирование, спецкурс «Ценности и смыслы личности учителя», тренинг с целью развития ценностно-смысловой сферы будущих учителей, оптимизация самопознания и саморазвития ценностно-смысловой сферы личности, психологическое консультирование. Развивающее воздействие в рамках предложенного комплекса мероприятий было целостным и реализовывалось с учётом выводов об эффективности путей и способов учебно-воспитательной работы, сути психологических факторов развития ценностей и смыслов будущих педагогов в условиях высшей школы. Контрольный эксперимент показал, что в результате влияния соответствующих специально созданных условий наблюдается рост показателей осмысленности жизни, определённости жизненных перспектив, согласованности жизненных целей и профессиональных планов, интегрированности

и гуманистической направленности системы ценностей личности, показателей её самоактуализации, осмысленности характеристик педагогического труда в целом. Обоснованные в диссертации рекомендации направлены на решение задач развития ценностно-смысловой сферы личности учителя в процессе преподавания в высшей школе и на курсах повышения квалификации фундаментальных и вариативных дисциплин психологического цикла, профилактической и воспитательной работы педагогов, психологов, кураторов академических групп, а также самопознания и саморазвития студентов и учителей.

Ключевые слова: ценности, духовность, духовные ценности, смыслы, ценностно-смысловая сфера, самоактуализация личности, учитель.

Kurenna T.V. Psychological characteristics of value-sense sphere of future teachers.– Manuscript.

Dissertation for the degree of psychological sciences, specialty 19.00.07 - Educational and aging psychology.– National pedagogical university named after M.P.Dragomanov, Kyiv, 2013.

Dissertational research is devoted to studying the psychological features of value-semantic sphere of students of pedagogical skills. The structural model of value-semantic sphere of the future teacher was developed, components of which are the values, meanings, spiritual values and spirituality, self-actualization of the individual. The concept of «value-semantic scope of future teacher» was justified as a complex, multi-dimensional, dynamic, hierarchically structured structure, the apex of which is the spiritual values and the meaning of life. The criteria and indicators for the study of values and semantic areas of future teacher was justified through a set of diagnostics instruments. Psychological features of value-semantic sphere of future teachers was determined through a systematic experimental investigation, incompliance substantial filling of the system of values and meanings of students requirements professional activity was detected. A complex model of the development of value-semantic sphere of the future teacher was created. The effectiveness of psychological and educational programs optimization of the development of value-semantic sphere of the future teachers was developed, tested and verified.

Keywords: values, spirituality, spiritual values, meanings, value-sense sphere, self-actualization of personality, teacher.

Підписано до друку 30.10.2013 р. Формат60x84/16.
Папір офсетний. Гарнітура TimesNewRoman. Друк ризографічний.
Умов. др. арк. 0,9. Тираж 100 прим. Зам. №

Видавництво Національного педагогічного університету імені
М.П.Драгоманова, 01601, м. Київ-30, вул. Пирогова 9
Свідоцтво про реєстрацію № 1101 від 29.10.2002
(044) 239-30-26